

Р. В. ПАНЬКЕВИЧ

Роман Васильович Панькевич, аспірант Львівського національного університету імені Івана Франка

КРИТЕРІЇ ПРАВОМІРНОГО ВТРУЧАННЯ ДЕРЖАВИ У ПРАВО ВЛАСНОСТІ ОСОБИ З УРАХУВАННЯМ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Однією із загальних засад цивільного законодавства України є неприпустимість позбавлення права власності, крім випадків, встановлених Конституцією України та законом.

У ст. 41 Конституції України зазначено, що ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним. Примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього й повного відшкодування їх вартості. Примусове відчуження таких об'єктів з наступним повним відшкодуванням їх вартості допускається лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану. Конфіскація майна може бути застосована виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом¹.

Імперативною нормою Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) встановлено, що держава не втручається у здійснення власником права власності. Діяльність власника може бути обмежена чи припинена або власника може бути зобов'язано допустити до користування його майном інших осіб лише у випадках і в порядку, встановлених законом (ч.ч. 6, 7 ст. 319 ЦК України)².

Водночас на практиці, захищаючи свої права та інтереси, держава і територіальні громади, через органи державної влади та органи місцевого самоврядування відповідно, можуть втручатися як у право власності фізичних та юридичних осіб, так і в обставини, які породжують права та обов'язки. При цьому, не завжди правомірно. Пропонуємо такі приклади з судової практики.

Так, у серпні 2014 року гр. Н., а також гр. С. в інтересах малолітніх дітей звернулися до Харківського районного суду Харківської області з позовом до гр. П, відділу примусового виконання рішень управління державної виконавчої служби Головного управління юстиції у Харківській області (далі – відділ примусового виконання рішень) про визнання недійсними правочину про передачу будинку у власність та свідоцтва про право власності на будинок. Згодом позивачі уточнили позов і просили визнати недійсною та скасувати постанову державного виконавця відділу примусового виконання рішень від 27 червня 2013 р. про передачу стягувачу в рахунок погашення боргу позивачів їх майна – будинку та земельної ділянки, визнати недійсним та скасувати акт державного виконавця від 27 червня 2013 р. про передачу цього майна, а також визнати недійсним та скасувати свідоцтво про право власності відповідача на будинок, видане 18 липня 2013 р. приватним нотаріусом на підставі акта державного виконавця від 27 червня 2013 року.

Обгрунтовуючи позовні вимоги, позивачі посилалися на те, що у відділі примусового виконання рішень на виконанні перебував виконавчий лист про стягнення з позивачів боргу на користь відповідача. У процесі виконавчого провадження в рахунок погашення боргу позивачів державний виконавець за актом від 27 червня 2013 р. передав стягувачу будинок, який належав на праві власності позивачу, й на підставі цього акта 18 липня 2013 р. приватний нотаріус С. Д. Клопотов видав відповідачу свідоцтво про право власності на зазначений будинок. Позивачі підкреслювали, що на час передачі відповідачу будинку в ньому постійно проживав і мав право користування житлом малолітній син, 2008 р. народження. Крім того, на час подачі позову таке право має і малолітня донька, 2013 р. народження. Будинок був і залишається для їх родини (позивачів і третіх осіб), а також малолітніх дітей єдиним місцем проживання. Місце проживання дітей у цьому будинку також зареєстроване в будинковій книзі, однак державний виконавець у порушення п. 4.5.9. Інструкції з організації примусового виконання рішень (далі – Інструкція) не запитав попередньої згоди органу опіки та піклування на реалізацію нерухомого майна, право користування яким мають діти, і з порушенням закону передав будинок у власність стягувачу.

Рішенням Харківського районного суду Харківської області від 27 березня 2015 р. у задоволенні позову відмовлено. Рішенням апеляційного суду Харківської області від 26 вересня 2015 р. рішення суду першої інстанції скасовано та ухвалено нове рішення про повне задоволення позову. Ухвалою Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 13 квітня 2016 р. касаційні скарги відповідача та відділу примусового виконання рішень відхилено, рішення апеляційного суду Харківської області залишено без змін. Постановою Верховного Суду України від 16 листопада 2016 р. у задоволенні заяви відповідача про скасування рішення судів апеляційної та касаційної інстанцій та залишення в силі рішення суду першої інстанції відмовлено.

У вказаній справі суди дійшли висновку, що державним виконавцем порушено п. 4.5.9. Інструкції з організації примусового виконання рішень, оскільки передача будинку відповідачу відбулася з порушенням закону, без згоди органу опіки та піклування³.

Аналогічних висновків дійшов Верховний Суд України в цивільних справах № 486/1383/13-ц⁴ та № 04/16494/13-а⁵, визнавши незаконним втручання державних органів (їх службових та посадових осіб) у право власності особи.

З огляду на це важливо визначити критерії, згідно з якими втручання держави у право власності особи буде вважатися правомірним.

Метою даної статті є аналіз цивільного законодавства України і зарубіжних країн, практики Європейського суду з прав людини у сфері захисту майнових прав та інтересів держави і територіальних громад, а також випадків втручання держави у право приватної власності; визначення критеріїв правомірного втручання держави у право власності особи; формулювання пропозицій щодо означеної мети шляхом доповнення чинного цивільного законодавства України.

Чимало вчених-цивілістів, як вітчизняних, так і зарубіжних, присвячували свої наукові роботи питанням захисту цивільних прав та інтересів, зокрема: Р. А. Майданик, Н. С. Кузнецова, В. М. Коссаєв, В. В. Луць, Т. М. Підлубна, М. М. Дякович, О. В. Дзера, І. В. Спасибо-Фатєєва, І. В. Венедіктова, С. В. Васильєв, З. В. Ромовська, Р. О. Стефанчук, Г. П. Тимченко, О. О. Терехова, В. П. Грибанов, І. А. Покровський та ін.

Окрім цього, слід зазначити, що 22–23 жовтня 2015 р. Верховним Судом України спільно з Київським національним університетом імені Тараса Шевченка, проектом Європейського Союзу «Підтримка реформ у сфері юстиції в Україні» та проектом Координатора проектів ОБСЄ в Україні «Гарантування дотримання прав людини при здійсненні правосуддя», проведено міжнародну конференцію «Право власності: європейський досвід та українські реалії», на якій обговорено широке коло питань, пов'язаних із правом власності, захистом права на мирне володіння майном у практиці Європейського суду з прав людини, а також окремі аспекти регулювання відносин власності та захисту права власності в українському законодавстві.

Статтею 19 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., яка ратифікована Верховною Радою України прийняттям Закону України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції»⁶ передбачено, що для забезпечення дотримання Високими Договірними Сторонами їхніх зобов'язань за Конвенцією та протоколами до неї створюється Європейський суд з прав людини⁷ (далі – ЄСПЛ).

Відтак, питання правомірності втручання держави під час захисту своїх майнових прав та інтересів у право приватної власності є надзвичайно актуальним, а тому потребує детальнішого вивчення.

Відповідно до приписів цивільного законодавства України право на захист особа здійснює на свій розсуд. Форми захисту за визначенням ЦК України можуть бути такі: судовий захист; захист цивільних прав та інтересів Президентом України, органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим або органами місцевого самоврядування; захист цивільних прав нотаріусом; самозахист цивільних прав.

Як правило, держава і територіальні громади, як учасники цивільних правовідносин, захищають свої порушені, невизнані або оспорювані права чи законні інтереси у судовому порядку.

У сучасних умовах трапляються випадки, коли, здійснюючи захист своїх прав та інтересів, держава й територіальні громади необґрунтовано втручаються у право власності фізичних та юридичних осіб.

Для визначення критеріїв правомірного втручання держави і територіальних громад у право власності особи пропонуємо проаналізувати чинне цивільне законодавство України та практику Європейського суду з прав людини.

Принцип непорушності права власності, який закріплений у ст. 321 ЦК України, означає, що право власності є непорушним. Ніхто не може бути протиправно позбавлений цього права чи обмежений у його здійсненні. Особа може бути позбавлена права власності або обмежена у його здійсненні лише у випадках і в порядку, встановлених законом. Примусове відчуження об'єктів права власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього й повного відшкодування їх вартості, крім випадків, встановлених частиною другою ст. 353 цього Кодексу.

Статтею 346 ЦК України передбачено підстави припинення права власності, а саме:

- відчуження власником свого майна;
- відмови власника від права власності;
- припинення права власності на майно, яке за законом не може належати цій особі;
- знищення майна;
- викуп пам'яток культурної спадщини;
- примусове відчуження земельних ділянок приватної власності, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, з мотивів суспільної необхідності відповідно до закону;
- звернення стягнення на майно за зобов'язаннями власника;
- реквізиція;
- конфіскація;
- припинення юридичної особи чи смерті власника.

Держава може втручатися у право власності особи, зокрема в таких випадках: припинення права власності на майно, яке за законом не може належати цій особі; викупу пам'яток культурної спадщини; примусового відчуження земельних ділянок приватної власності, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, з мотивів суспільної необхідності відповідно до закону; реквізиції та конфіскації.

Особливої уваги заслуговують у контексті нашого дослідження такі випадки втручання держави у право власності особи, як реквізиція та конфіскація.

Зміст понять «реквізиція» та «конфіскація» розкривається у ст.ст. 353 та 354 ЦК України. Так, у разі стихійного лиха, аварії, епідемії, епізоотії та за інших надзвичайних обставин з метою суспільної необхідності майно може бути примусово відчужене у власника на підставі та в порядку, встановлених законом, за умови попереднього і повного відшкодування його вартості (реквізиція). В умовах воєнного або надзвичайного стану майно може бути примусово відчужене у власника з наступним повним відшкодуванням його вартості.

У юридичній енциклопедії термін «реквізиція» визначено як примусове вилучення державою майна у власника в суспільних інтересах з попередньою або наступною виплатою йому вартості цього майна⁸.

Автори коментаря Цивільного кодексу України за редакцією В. М. Коссака звертають увагу на те, що реквізиція як примусове позбавлення права власності має певні особливості: 1) вона може бути застосована тільки за надзвичайних обставин (стихійного лиха, аварії, епідемії, епізоотії тощо); 2) реквізиція застосовується не як санкція за неправомірні дії власника, а як необхідний захід для рятування інтересів інших осіб, усунення загальної небезпеки тощо; 3) при реквізиції рішення про примусове вилучення майна приймають відповідні органи, а не суд, враховуючи необхідність швидкого реагування в умовах надзвичайних обставин; 4) коментована стаття не передбачає попереднього повного відшкодування збитків власнику⁹.

До особи може бути застосовано позбавлення права власності на майно за рішенням суду як санкція за вчинення правопорушення (конфіскація) у випадках, встановлених законом. Конфісковане майно переходить у власність держави безоплатно. Обсяг та порядок конфіскації майна встановлюються законом.

Конфіскацією ж майна є примусове безоплатне вилучення у власність держави усього або частини майна, яке є особистою власністю громадянина¹⁰. Тобто конфіскація майна застосовується лише за рішенням суду, що прямо передбачено також у ст. 41 Конституції України.

Слід зазначити, що на сучасне регулювання цивільних відносин великий вплив має судова практика ЄСПЛ.

У ст. 9 Конституції України вказано, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Аналогічну норму закріплено у ст. 10 ЦК України: чинний міжнародний договір, який регулює цивільні відносини, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, є частиною національного цивільного законодавства України. Якщо у чинному міжнародному договорі України, укладеному в установленому законом порядку, містяться інші правила, ніж ті, що встановлені відповідним актом цивільного законодавства, застосовуються правила відповідного міжнародного договору України.

Частиною 5 ст. 8 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) передбачено, що у разі невідповідності закону України міжнародному договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, суд застосовує міжнародний договір¹¹.

Практика (рішення) ЄСПЛ згідно зі ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», застосовується українськими судами як джерело права¹².

ЄСПЛ сформулював свою позицію щодо випадків, коли втручання у право власності особи є виправданим. Предметом безпосереднього регулювання ст. 1 Першого протоколу є втручання держави у право на мирне володіння майном, зокрема, й позбавлення особи права власності на майно шляхом його витребування на користь держави.

Так, відповідно до ст. 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Перший протокол, Конвенція) кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права. Проте попередні положення жодним чином не обмежують право держави вводити в дію такі закони, які вона вважає за необхідне, щоб здійснювати контроль за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів.

При цьому розуміння змісту норм Конвенції та Першого протоколу, їх практичне застосування відбувається згідно з практикою (рішенням) ЄСПЛ.

Відповідно до усталеної практики ЄСПЛ (зокрема, рішення від 23 вересня 1982 р. у справі «Спорронг і Л'юонрот проти Швеції», рішення від 21 лютого 1986 р. у справі «Джеймс та інші проти Сполученого Королівства»), положення ст. 1 Першого протоколу містить такі правила: перше правило має загальний характер і проголошує принцип мирного володіння майном; друге – стосується позбавлення майна і визначає певні умови для визнання правомірним втручання у право на мирне володіння майном; третє – визнає за державами право контролювати використання майна за наявності певних умов для цього. Зазначені правила не застосовуються окремо, вони мають тлумачитися у світлі загального принципу першого правила, але друге та третє правило стосуються трьох найважливіших суверенних повноважень держави: права вилучати власність у суспільних інтересах, регулювати використання власності та встановлювати систему оподаткування¹³.

У практиці ЄСПЛ (рішення у справах «Спорронг і Л'юонрот проти Швеції» від 23 вересня 1982 р., «Джеймс та інші проти Сполученого Королівства» від 21 лютого 1986 р., «Шокін проти України» від 14 жовтня 2010 р., «Серков проти України» від 7 липня 2011 р., «Колишній король Греції та інші проти Греції» від 23 листопада 2000 р., «Булвес» АД проти Болгарії» від 22 січня 2009 р., «Трегубенко проти України» від 2 листопада 2004 р., «East/WestAllianceLimited» проти України» від 23 січня 2014 р. та інші) також помітні три критерії, які слід оцінювати на предмет відповідності заходу втручання в право особи на мирне володіння майном із гарантіями ст. Першого протоколу, а саме:

- 1) чи є втручання законним;
- 2) чи переслідує воно «суспільний», «публічний» інтерес;
- 3) чи є такий захід (втручання в право на мирне володіння майном) пропорційним визначеним цілям.

ЄСПЛ визначає умови порушення ст. 1 Першого протоколу, а саме: якщо хоча б одного критерію не буде додержано, то вважається, що ця стаття є порушеною.

Розглянемо детальніше вищевказані три критерії в контексті відповідності втручання держави у право власності особи.

Критерій законності означає, що втручання держави у право власності особи повинно здійснюватися на підставі закону – нормативно-правового акта, що має бути доступним для заінтересованих осіб, чітким та передбачуваним у питаннях застосування та наслідків дії його норм. Сам лише факт, що правова норма передбачає більш як одне тлумачення, не означає, що закон непередбачуваний. Сумніви щодо тлумачення закону, що залишаються, враховуючи зміни в повсякденній практиці, усувають суди в процесі здійснення правосуддя¹⁴.

Слід зазначити, що згідно зі ст. 213 ЦПК України рішення суду повинно бути законним і обґрунтованим. Законним є рішення, яким суд, виконавши всі вимоги цивільного судочинства, вирішив справу згідно із законом. Обґрунтованим є рішення, ухвалене на основі повно і всебічно з'ясованих обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, підтверджених тими доказами, які були досліджені в судовому засіданні.

Пленум Верховного Суду України у п. 2 постанови «Про судові рішення у цивільній справі» від 18 грудня 2009 р. № 14 роз'яснив, що рішення суду як найважливіший акт правосуддя покликане забезпечити захист гарантованих Конституцією України прав і свобод людини та здійснення проголошеного Основним Законом України принципу верховенства права. У зв'язку з цим суди повинні неухильно додержувати вимог про законність і обґрунтованість рішення у цивільній справі (частина перша ст. 213 ЦПК). Рішення є законним тоді, коли суд, виконавши всі вимоги цивільного судочинства відповідно до ст. 2 ЦПК, вирішив справу згідно з нормами матеріального права, що підлягають застосуванню до даних правовідносин відповідно до ст. 8 ЦПК, а також правильно витлумачив ці норми. Якщо спірні правовідносини не врегульовані законом, суд застосовує закон, що регулює подібні за змістом відносини (аналогія закону), а за відсутності такого – суд виходить із загальних засад законодавства (аналогія права)¹⁵.

Втручання держави у право власності особи є виправданим, якщо воно здійснюється з метою задоволення «суспільного», «публічного» інтересу, при визначенні якого ЄСПЛ надає державам право користуватися «значною свободою (полем) розсуду». Втручання держави у право на мирне володіння майном може бути виправдане за наявності об'єктивної необхідності у формі суспільного, публічного, загального інтересу, який може включати інтерес держави, окремих регіонів, громад чи сфер людської діяльності¹⁶.

Відповідно до Рішення Конституційного Суду України від 8 квітня 1999 р. у справі № 1-1/99 державні інтереси закріплюються як нормами Конституції України, так і нормами інших правових актів. Інтереси держави відрізняються від інтересів інших учасників суспільних відносин. В основі перших завжди є потреба у здійсненні загальнодержавних (політичних, економічних, соціальних та інших) дій, програм, спрямованих на захист суверенітету, територіальної цілісності, державного кордону, гарантування державної, економічної, інформаційної, екологічної безпеки, охорону землі як національного багатства, захист прав усіх суб'єктів права власності та господарювання тощо¹⁷.

Публічний інтерес у найбільш загальному вигляді означає інтерес сукупності, тобто населення, людей тощо¹⁸, а також те, що саме державна влада визначає, як публічний інтерес залежить від рівня правової культури та правосвідомості суб'єктів правотворчості. І те, у чому влада вбачає загальне благо, може насправді й розійтися з інтересами значної частини населення. Але у всякому разі вимоги, які пред'являються до об'єктів публічного управління, мають забезпечувати загальне благо народу України та не можуть виражати приватний інтерес суб'єктів публічної адміністрації¹⁹. На думку Р. С. Мельника, публічний інтерес являє собою категорію, яка виходить за межі особистості, перебуваючи на рівні суспільного інтересу. Основою публічного інтересу є об'єктивний інтерес усього суспільства²⁰.

Принцип «пропорційності» передбачає, що втручання у право власності, навіть якщо воно здійснюється згідно з національним законодавством і в інтересах суспільства, буде розглядатися як порушення ст. 1 Першого протоколу, якщо не було дотримано справедливої рівноваги (балансу) між інтересами держави (суспільства), пов'язаними з втручанням, та інтересами особи, яка так чи інакше страждає від втручання. «Справедлива рівновага» передбачає наявність розумного співвідношення (обґрунтованої пропорційності) між метою, що передбачається для досягнення, та засобами, які використовуються. Необхідний баланс не буде дотримано, якщо особа несе «індивідуальний і надмірний тягар»²¹.

Український науковець С. Погребняк визначає принцип пропорційності (розмірності) як основоположний принцип права, спрямований на забезпечення у правовому регулюванні балансу інтересів. Головна суть принципу пропорційності полягає в розумному співвідношенні мети державного впливу засобам їх досягнення в обмеженні прав людини²².

У німецькій теорії права принцип пропорційності (з урахуванням підходів до розуміння цього принципу Федеральним Конституційним Судом Німеччини) прийнято визначати через три «субпринципи»: захід насамперед має бути придатним для досягнення поставленої мети (принцип придатності); публічна влада має обирати серед кількох придатних заходів саме той, який щонайменше впливає на окрему особу та на

загал (принцип необхідності або потрібності); захід не повинен здійснюватись, якщо очікувані негативні наслідки виходять за межі прийнятності порівняно з очікуваним успіхом (принцип співмірності у вузькому розумінні або заборона перебільшення)²³.

Зазначимо, що принцип пропорційності існує у французькій правовій системі, але він не відомий англійській правовій системі. Лорд Стейн в окремій думці до справи, яка розглядалася на початку ХХІ ст., коли принцип пропорційності вже активно використовувався як національними, так і міжнародними судами, вказує, що «обриси принципу пропорційності схожі до англійського права»²⁴, маючи на увазі англійську концепцію обґрунтованості (reasonableness)²⁵. Певне раціональне зерно в цьому є, але ототожнювати їх не можна²⁶.

Як слушно зауважили учасники вищезгаданої міжнародної конференції «Право власності: європейський досвід та українські реалії», в сучасних умовах, коли вітчизняне законодавство у сфері регулювання відносин власності не можна вважати цілком досконалим, важливу роль у забезпеченні гарантій захисту права власності відіграють суди та уніфікована судова практика. Тлумачення і, як наслідок, застосування судами України національних правових норм у відповідній сфері повинно відповідати принципам мирного володіння майном, закладеним у ст. 1 Першого протоколу, та органічно поєднуватися з обґрунтованим (адекватним, виваженим, виправданим) застосуванням відповідних рішень ЄСПЛ для того, щоб спосіб тлумачення та застосування судом вітчизняного законодавства приводив до наслідків вирішення спору, сумісних із принципами Конвенції²⁷.

Отже, зважаючи на те, що велика частина скарг до ЄСПЛ стосується порушень державою України права приватної власності (див. рішення від 6 грудня 2007 р. в справі «Баландіна проти України», рішення від 22 грудня 2005 р. в справі «Безуглий проти України», рішення від 25 липня 2002 р. в справі «Совтрансавто-Холдинг» проти України», рішення від 18 червня 2009 р. в справі «Білокінь проти України», рішення від 18 січня 2005 р. в справі «Полтораченко проти України», рішення від 29 червня 2004 р. в справі «Войтенко проти України» та ін.)²⁸, дотримання вищевказаних трьох критеріїв є необхідною умовою правомірності втручання держави у право особи на мирне володіння своїм майном.

Узагальнюючи вищезазначене, результатами нашого дослідження стали наступні висновки:

– в умовах українських реалій питання правомірності втручання держави під час захисту своїх майнових прав та інтересів у право приватної власності особи є надзвичайно актуальним і вимагає окремого дослідження;

– українські суди, вирішуючи спори щодо правомірності втручання держави під час захисту своїх майнових прав та інтересів у право приватної власності особи, повинні неухильно дотримуватися як чинного законодавства України, так і практики ЄСПЛ, враховуючи при цьому правову доктрину;

– оцінюючи відповідність заходу втручання у право особи на мирне володіння майном, судам слід встановити, чи є втручання законним; чи має воно на меті «суспільний», «публічний» інтерес; чи є такий захід пропорційним визначеним цілям;

– держава, яка примусово втручається у право власності особи, повинна дотримуватися принципу пропорційності, передбаченого міжнародним правом. Це означає, що мета (суспільний інтерес держави) має відповідати інтересам особи і жодним чином не порушувати її право власності. Даний принцип у жодному разі не може підміняти дії, які спрямовані на незаконні та суб'єктивні втручання у право приватної власності, державних службовців, які діють від «імені» та в «інтересах» держави, але для задоволення передусім своїх особистих інтересів;

– за практикою ЄСПЛ порушенням ст. 1 Першого протоколу вважатиметься недодержання судами хоча б одного із перелічених вище критеріїв.

Беручи до уваги вищевказані висновки, пропонуємо внести такі зміни до ЦК України:

1. Доповнити ст. 346 ч. 3 наступного змісту: «У будь-якому випадку припинення права власності за ініціативою держави мають бути дотримані принципи законності, пропорційності та враховано суспільний інтерес».

2. З метою охорони та захисту прав та інтересів осіб в умовах, встановлених законом для здійснення реквізиції, тобто примусового відчуження у власника майна на користь держави, доповнити ст. 353 ч. 3 такого змісту: «Перед реквізицією проводиться оцінка майна відповідно до Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні». Частини 3, 4, 5, 6 вважати відповідно частинами 4, 5, 6, 7».

¹ Конституція України від 28 червня 1996 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

² Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

³ Постанова Верховного Суду України від 16 листопада 2016 р. у справі № 635/7415/14-ц : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/62948865>

⁴ Постанова Верховного Суду України від 14 грудня 2016 р. у справі № 486/1383/13-ц : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/63880374>

⁵ Постанова Верховного Суду України від 21 грудня 2016 р. у справі № 1522/25684/12 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/64033654>

⁶ Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції : Закон України від 17 липня 1997 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/475/97-%D0%B2%D1%80>

- ⁷ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004
- ⁸ Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол. редкол.) [та ін.]. – К. : Укр. енцикл., 2003. – Т. 5: П–С. – С. 280.
- ⁹ Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України / за ред. В. М. Коссака. – К. : Істина, 2004. – С. 310.
- ¹⁰ Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол. редкол.) [та ін.]. – К. : Укр. енцикл., 2001. – Т. 3: К–М. – С. 334.
- ¹¹ Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>
- ¹² Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23 лютого 2006 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>
- ¹³ Романюк Я. М. Втручання в право власності з точки зору його відповідності статті 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: критерії Європейського суду з прав людини та досвід України на окремих прикладах судової практики / Я. М. Романюк // Право власності: європейський досвід та українські реалії : зб. доповідей і матеріалів Міжнародної конференції (м. Київ, 22–23 жовтня 2015 р.). – К. : ВАІТЕ, 2015. – С. 8–9.
- ¹⁴ Постанова судових палат у цивільних, адміністративних та господарських справах Верховного Суду України від 16 грудня 2015 р. у справі № 6-2510ц15 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/54689087>
- ¹⁵ Про судові рішення у цивільній справі : постанова Пленуму Верховного Суду України від 18 грудня 2009 р. № 14 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-09>
- ¹⁶ Постанова судових палат у цивільних, адміністративних та господарських справах Верховного Суду України від 16 грудня 2015 р. у справі № 6-2510ц15 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/54689087>
- ¹⁷ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Вищого арбітражного суду України та Генеральної прокуратури України щодо офіційного тлумачення положень статті 2 Арбітражного процесуального кодексу України (справа про представництво прокуратурою України інтересів держави в арбітражному суді) від 8 квітня 1999 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-99>
- ¹⁸ Спасибо-Фатєєва І. Бачення дій української влади кризь призму публічних і приватних інтересів / Інна Спасибо-Фатєєва // Юридична газета. – 2005. – № 22 (58).
- ¹⁹ Галуцько В. В. Публічний інтерес в адміністративному праві / В. В. Галуцько // Форум права. – 2010. – № 4. – С. 178–182 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-4/10gvvvar.pdf>
- ²⁰ Загальне адміністративне право / за ред. Р. С. Мельника. – К. : Ваіте, 2014. – С. 38.
- ²¹ Постанова судових палат у цивільних, адміністративних та господарських справах Верховного Суду України від 16 грудня 2015 р. у справі № 6-2510ц15 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/54689087>
- ²² Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика) : моногр. / С. П. Погребняк. – Х. : Право, 2008. – С. 192–193.
- ²³ Євтушок Ю. Принцип пропорційності та його вимоги у сфері законотворчості / Ю. Євтушок : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/3387/>
- ²⁴ Regina V. Secretary of State for the Home Department / V. Regina // UKHL 26. – 2001.
- ²⁵ Хартли Т. К. Основы права Европейского сообщества: пер. с англ. / Т. К. Хартли. – М. : Закон и право : Юнити, 1998. – С. 161.
- ²⁶ Тоцький Б. А. Принцип пропорційності: історичний аспект і теоретичні складові : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : file:///C:/Users/Admin/Downloads/Chkup_2013_3_18.pdf
- ²⁷ Висновки та рекомендації міжнародної конференції «Право власності: європейський досвід та українські реалії» (м. Київ, 22–23 жовтня 2015 р.) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/B9716C20F95B8F64C2257F10003FDDBC?OpenDocument&year=2015&month=12&](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/B9716C20F95B8F64C2257F10003FDDBC?OpenDocument&year=2015&month=12&)
- ²⁸ Рішення ЄСПЛ: від 6 грудня 2007 р. в справі «Баландіна проти України» : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_370; від 22 грудня 2005 р. в справі «Безуглий проти України» : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/974_044; від 25 липня 2002 р. в справі «Совтрансавто-Холдинг» проти України» : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/980_043; від 18 червня 2009 р. в справі «Білокін проти України» : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_478; від 18 січня 2005 р. в справі «Полтораченко проти України» : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/980_252; від 29 червня 2009 р. в справі «Войтенко проти України» : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/980_223

Резюме

Панькевич Р. В. Критерії правомірного втручання держави у право власності особи з урахуванням практики Європейського суду з прав людини.

Статтю присвячено аналізу цивільного законодавства України і зарубіжних країн, судової практики, рішень Європейського суду з прав людини у сфері захисту майнових прав та інтересів держави і територіальних громад, а також випадків втручання держави у право приватної власності. Визначено критерії правомірного втручання держави у право власності особи. Зроблено висновки щодо доповнення чинного цивільного законодавства України.

Ключові слова: захист цивільних прав, держава, право приватної власності, рішення суду, Європейський суд з прав людини.

Резюме

Панькевич Р. В. Критерии правомерного вмешательства государства в право собственности лица с учетом практики Европейского суда по правам человека.

Статья посвящена анализу гражданского законодательства Украины и зарубежных стран, судебной практики, решений Европейского суда по правам человека в сфере защиты имущественных прав и интересов государства и территориальных общин, а

также случаев вмешательства государства в право частной собственности. Определены критерии правомерного вмешательства государства в право собственности лица. Сделаны выводы о дополнении действующего гражданского законодательства Украины.

Ключевые слова: защита гражданских прав, государство, право частной собственности, решение суда, Европейский суд по правам человека.

Summary

Pankevych R. Criteria for lawful government interference in the ownership entity based European Court of Human Rights.

The article analyzes the civil legislation of Ukraine and foreign countries, the judicial practice of the European Court of Human Rights for the protection of property rights and interests of the state and local communities, as well as cases of government interference in private ownership. The criteria of legitimate state intervention in the ownership entity. Conclusions regarding amendments of the current civil legislation of Ukraine.

Key words: protection of civil rights, the state, private property, the court, the European Court of Human Rights.

УДК 347.9

І. І. СТРОКАЧ

Ірина Іванівна Строкач, здобувач Київського університету права НАН України, начальник відділу Вищого господарського суду України

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВИКОНАВЧОГО НАПИСУ НОТАРІУСА В СУДОВОМУ ПРОЦЕСІ

Питання щодо вчинення виконавчих написів нотаріуса на сьогоднішній день є одним з найбільш дискусійних. Відповідно до ст. 18 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) нотаріус здійснює захист цивільних прав шляхом вчинення виконавчого напису на борговому документі у випадках і в порядку, встановлених законом¹.

Незважаючи на внесення численних змін до законодавчих актів, залишається ряд невирішених проблем на теоретичному рівні, що в свою чергу створює проблеми на практиці. Дотепер відсутній єдиний підхід до розгляду судами справ про оскарження виконавчого напису нотаріуса.

Однією з основних проблем є те, що ні Цивільним процесуальним кодексом України (далі – ЦПК України), ні Законом України «Про нотаріат» (далі – ЗУ «Про нотаріат») не визначено, у суд якої юрисдикції має звертатися особа, права якої порушені нотаріальною дією або відмовою в її скоєнні.

У даному випадку суди повинні враховувати роз'яснення, надані судам у п. 3 постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 1 березня 2013 р. № 3 «Про деякі питання юрисдикції загальних судів та визначення підсудності цивільних справ», де зазначено, що, вирішуючи питання про відкриття провадження у справі, суди повинні виходити з того, що відповідно до ст.ст. 15, 16 ЦПК України у порядку цивільного судочинства суди розглядають справи про захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що виникають із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових відносин, а також з інших правовідносин, крім випадків, коли розгляд таких справ за Кодексом адміністративного судочинства України (ст. 17), Господарським процесуальним кодексом України (ст.ст. 1, 12), Кримінальним процесуальним кодексом України або Кодексом України про адміністративні правопорушення віднесено до компетенції адміністративних, господарських судів, до кримінального провадження чи до провадження в справах про адміністративні правопорушення. Законом може бути передбачено розгляд інших справ за правилами цивільного судочинства².

У зв'язку з наведеним суди мають виходити з того, що критеріями відмежування справ цивільної юрисдикції від інших є, по-перше, наявність у них спору про право цивільне (справи за позовами, що виникають із будь-яких правовідносин, крім випадків, коли розгляд таких справ проводиться за правилами іншого судочинства), по-друге, суб'єктний склад такого спору (однією зі сторін у спорі є, як правило, фізична особа)³.

Крім того, на практиці виникають проблеми з визначенням процесуального статусу нотаріуса як учасника судового процесу. Як правило, суди беруть до уваги той склад сторін у спірних правовідносинах, який визначали позивачі у позовних заявах, не виконуючи вимог п. 2 частини шостої ст. 130 ЦПК України⁴.

Виходячи із судової практики, нотаріуси беруть участь у справах цієї категорії і в якості відповідачів, і як треті особи. Визначення нотаріуса в якості відповідача є правильним і можливим тільки в тому випадку, коли йдеться про порушення нотаріусом правил вчинення виконавчого напису і при цьому позивач не ставить питання щодо захисту права, яке виникло на підставі цивільного законодавства.

На думку С. Я. Фурси та Є. І. Фурси, питання про участь третіх осіб без самостійних вимог у господарському судочинстві не зовсім чітко регламентується, якщо порівняти регламентацію цього питання відповідно до ЦПК України. Тобто, суть питання при вирішенні доцільності участі нотаріуса в господарському судочинстві.